

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ТВОРЧОСТІ

Висвітлено зміст, особливості й умови гармонійного розвитку особистості підлітків. Виокремлено структурні компоненти моделі гармонійного розвитку особистості. Виявлено психологічні умови гармонійного розвитку особистості підлітків.

Ключові слова: *гармонійний розвиток особистості, підлітковий вік, творчість, психологічні умови гармонійного розвитку особистості.*

Постановка проблеми

Вступ. Основою всіх сучасних підходів до побудови навчально-виховного процесу є положення про те, що розвиток учня повинен ґрунтуватися на всебічному розкритті творчого потенціалу дитини, створенні можливості для прояву її власної активності, виявленні позитивних якостей та усвідомленні траєкторій розвитку і самовдосконалення.

Проблема гармонійного розвитку особистості є особливо актуальною для дітей та молоді, які, формуючись у складних умовах сьогодення, часто виявляють емоційну нестійкість, імпульсивність, невпевненість у собі, особистісні та міжособистісні негаразди тощо.

Так, за результатами нашого дослідження особливостей розвитку особистості дітей, що займаються технічною творчістю, яке проводилось у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах м. Києва, м. Севастополя, м. Кам'янець-Подільського і охопило 452 підлітків 11–15 років, виявлено суперечливі тенденції у ціннісно-смысловій сфері досліджуваних, у їхньому ціннісному ставленні до дійсності загалом та до технічної творчості, зокрема.

До того ж можливість творчої самореалізації протиставляється духовній та фізичній близькості з коханою людиною, цікавій роботі та матеріально забезпеченому життю, а постійне фізичне та духовне вдосконалення – наявності фізичного та психічного здоров'я. Крім того, зафіксовано зорієнтованість здібних підлітків на вузькоспеціалізовану сферу технічної творчості, що позитивно впливає на її успішність, водночас результати дослідження демонструють можливість утруднень у спілкуванні таких підлітків з іншими людьми через їх недостатню орієнтацію на взаємодію в системі «людина-людина».

У сфері самосвідомості у 52,8% досліджуваних підлітків, які займаються технічною творчістю, констатовано низький рівень позитивного сприйняття себе як особистості, інтересу до себе, очікування позитивного ставлення з боку інших людей.

Позитивну динаміку виявлено лише щодо інтелектуального розвитку підлітків, які займаються технічною творчістю: встановлено, що для таких підлітків характерні: високий рівень здатності до класифікації, аналітичних здібностей, теоретичних математичних здібностей, конструкторських практичних здібностей порівняно з підлітками, які не займаються технічною творчістю.

Водночас тривогу викликають результати іншого нашого дослідження, відповідно до яких високий рівень інтелектуального розвитку корелює з віктимною, насамперед, саморуйнівною поведінкою [4].

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти досліджуваної проблеми вже були предметом уваги науковців, результати дослідження яких стали теоретичною базою нашого дослідження, зокрема:

- концепції розвитку психіки й особистості в діяльності (Г. Костюк [11], С. Максименко [12] та ін.);

- концептуальні положення щодо взаємозв'язку становлення особистості з творчістю (В. Роменець [20], М. Холодна [25] та ін.); зокрема, щодо співвідношення особистісних якостей та творчого розвитку залежно від особливостей віку й умов життя і діяльності дитини (Н. Лейтес [18], О. Матюшкін [13] та ін.);

- концептуальні підходи до розвитку особистості в процесі соціалізації загалом (В. Москаленко [15], В. Цыба [26] та ін.), як суб'єкта власної життєдіяльності, зокрема (О. Киричук [9], В. Моляко [14] та ін.);

- основні теоретичні положення про психологію обдарованості та творчості (Д. Богоявленська [2], Б. Теплов [22], М. Холодна [25] та ін.)

- ідеї провідних психологів про моральну сферу особистості (І. Бех [1], М. Боришевський [5], Б. Братусь [6] та ін.); положення про детермінувальну роль провідної діяльності у формуванні психічних новоутворень та самореалізації внутрішнього потенціалу особистості (Л. Божович [3], С. Максименко [12] ін.); дослідження вітчизняних психологів (І. Кона [10], Г. Костюка [11], В. Століна [21], П. Чамати [27] та ін.), в яких розкрито найважливіші положення психології самосвідомості.

Мета дослідження — розкрити психологічні особливості й умови гармонійного розвитку особистості підлітків у процесі творчості.

Виклад основного матеріалу

Характеризуючи *особистість підліткового віку*, слід зазначити, що це своєрідний проміжний етап розвитку від дитини до дорослої, зрілої особистості з притаманним тільки їй способом життя і формою діяльності. Підліток заперечує належність до спільноти дітей і, навпаки, виявляє прагнення здобути статус дорослого [19; 23]. Сформоване почуття «дорослості» актуалізує прагнення підлітків до самоствердження, самовиявлення, самореалізації. Усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин створює передумови для реалізації власних здібностей в майбутньому.

За результатами багаточисельних досліджень [3; 10; 16; 24] відомо, що підлітковий вік — це особливий період у розвитку особистості, який характеризується кардинальними якісними змінами становлення особистості. Вікова трансформація, індивідуальний розвиток часто відбувається ривками, нерівномірно: інтелектуальне формування випереджає особистісне і навпаки.

Змінюється і соціальна ситуація розвитку — для підлітків провідною діяльністю стає спілкування з однолітками, внаслідок чого він починає «дистанціюватися» від дорослих.

Оскільки підлітковий період — час переходу на якісно новий рівень самосвідо-

ності та Я-концепції — індивід переходить від орієнтації на оцінки дорослих до власних критеріїв оцінювання власних вчинків, поведінки, особистості в цілому.

На кожному віковому етапі відбувається активна трансформація системи цінностей, яка спонукає особистість до необхідності вносити корективи в індивідуальну систему цінностей, що дає значний простір вільному волевиявленню у формуванні своїх світоглядних пріоритетів. Моральний розвиток з розвитком формального мислення набуває нового змісту, який полягає в тому, що надіндивідуальні цінності та ідеали стають для підлітка важливими й актуальними.

Порівнюючи свої реальні досягнення із взірцем, у підлітковому віці починає формуватися самосвідомість. Слід зазначити, що її об'єктом виступають саме ті прояви власної активності дитини, в яких знаходять своє відображення її реально функціонувальні ціннісно-сміслові життєві диспозиції. Зазначені диспозиції формуються в процесі активної взаємодії підлітків з їх найближчим навколишнім оточенням (однорічки, друзі) та під постійним впливом оцінного ставлення до них дорослих. Основні параметри ціннісно-сміслових життєвих диспозицій дитини (їх структура та зміст) визначаються характером її чуттєво-практичного досвіду. Отже, духовний розвиток дитини, з одного боку, детермінується реальним життям та оцінками впливами з боку дорослих, а з іншого, уявляє собою «спонтанний, внутрішньо-необхідний рух» [11].

Протягом вікового періоду розвитку відбувається спеціалізація інтересів, а також диференціація підлітків за ступенем їхньої активності у розв'язанні дослідницьких проблем. До кінця підліткового віку чітко виокремлюються два крайні полюси пошукової активності — проблемний (творчий) та неproblemний (нетворчий). Підлітки з проблемним типом активності у ситуаціях невизначеності виявляють високі здібності до самостійного породження питань, проблем, задач і до пошуку їхнього розв'язання. Вони відрізняються високою здатністю включатися в поставлену проблему, за необхідності відкладати, а потім, з розширенням досвіду проведення дослідної роботи, повертатися до неї [28].

Зважаючи на зазначене, дослідники [28] виокремлюють два типи розвитку особистості підлітків: гармонійний (сприятливий тип) та проблемний (дисгармонійний, нерівномірний психічний розвиток). Особистість із гармонійним розвитком визначають такі якості: підвищена самостійність навчання та діяльності, високий рівень та специфічність спрямованості пізнавальної потреби, адекватне сприйняття себе та своїх досягнень, позитивність самооцінки, почуття справедливості тощо. Для проблемного розвитку характерний дисгармонійний, нерівномірний характер психічної організації обдарованої дитини: суперечлива, нестабільна самооцінка, незадоволеність собою та результатами власної діяльності через підвищену вимогливість до себе, емоційна чутливість, яка посилює вразливість при невдачах тощо.

На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу літератури (О. Зазимко, Д. Корольов, Р. Семенова та ін.) гармонійний розвиток особистості розуміється нами як якісно своєрідне поєднання ансамблю властивостей особистості, що забезпечує багатогранність проявів потенційних можливостей та міри індивідуальної своєрідності пізнавального досвіду [8; 17].

Також встановлено, що гармонійний розвиток особистості передбачає наявність у особистості високого рівня духовного розвитку (сфера цінностей та смислів), само-

свідомості, інтелектуальної зрілості (сфера інтелектуального осягнення дійсності).
Нами було розроблено модель гармонійного розвитку особистості (рис. 1).

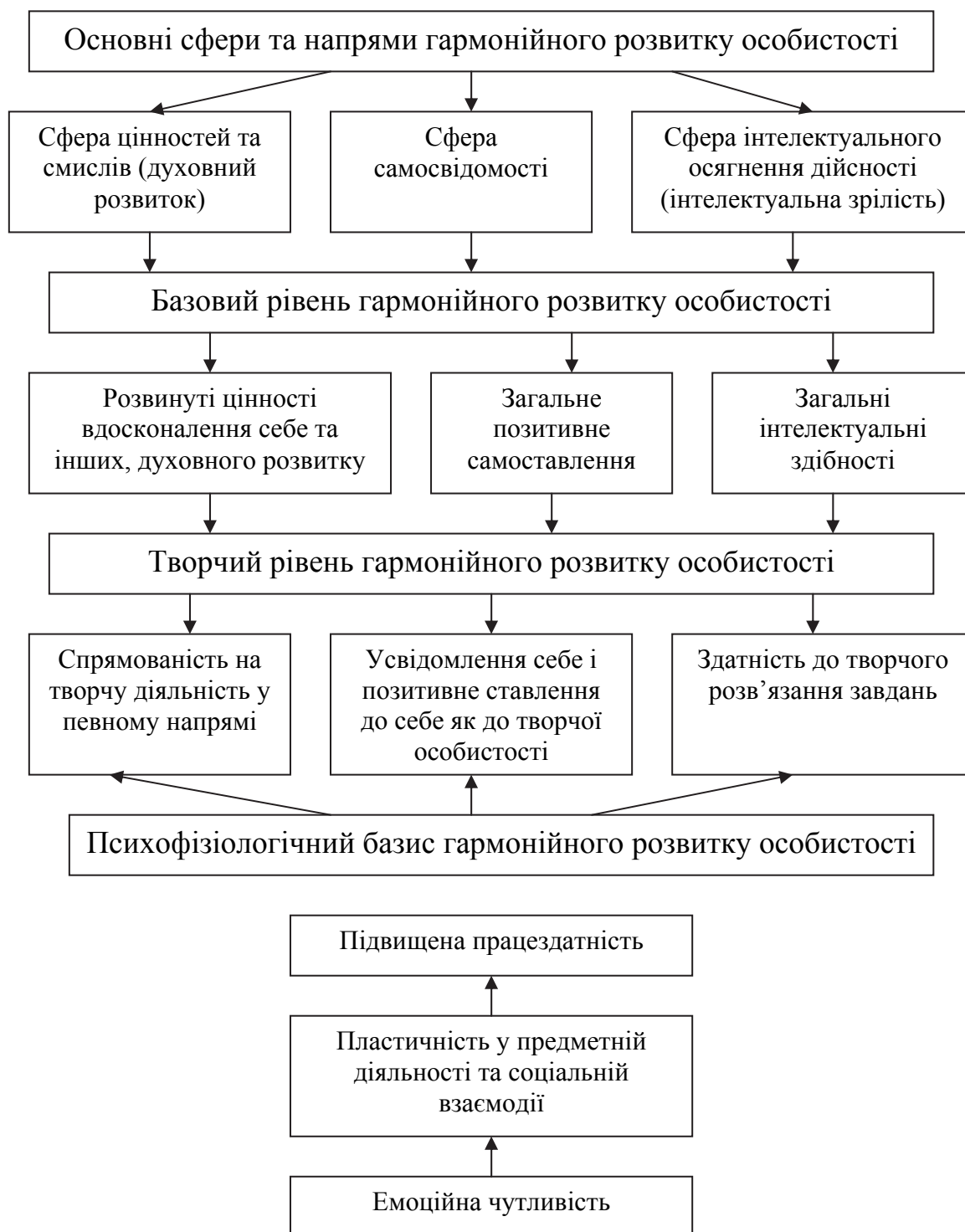

Рис. 1. Модель гармонійного розвитку особистості

Як видно з рис. 1, відповідно до загального та спеціального рівнів обдарованості можна говорити про два рівні гармонійного розвитку особистості: базовий та творчий.

На базовому рівні гармонійний розвиток особистості у сфері цінностей та смислів характеризується розвинутими цінностями вдосконалення себе й інших, духовного розвитку, а на творчому — спрямованістю на творчу діяльність у певному напрямі. У

сфері самосвідомості на базовому рівні гармонійного розвитку особистості властиве загальне позитивне самоствалення, а на творчому рівні — усвідомлення себе та позитивне ставлення до себе як до творчої особистості. Сфера інтелектуального осягнення дійсності на базовому рівні включає загальні інтелектуальні здібності, а на творчому — здатність до творчого розв'язання завдань тощо. Психофізіологічним базисом гармонійного розвитку особистості є підвищена працездатність, пластичність у предметній діяльності та соціальній взаємодії, а також емоційна чутливість.

На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу літератури (Л. Бурлачук [7], С. Максименко [12], Р. Семенова [17] та ін.) встановлено, що до основних показників розвитку особистості можна віднести:

- розвиток самосвідомості на основі здатності до рефлексії, що сприяє самопізнанню, розвитку цілісності «Я»; відсутність деструктивних внутрішньоособистісних конфліктів;
- розвиток інтринсивної мотивації; внутрішнього локусу контролю;
- розвиток когнітивної сфери у напрямку визначеності, диференціації, когнітивного освоєння та розширення життєвого простору, сприймання його як простору вільного пересування; інтерпретації суперечностей як проблем, що потребують розв'язання; розширення цілей життєдіяльності;
- здатність до автентичної самопрезентації себе в міжособистісних стосунках на різних рівнях спілкування; передавання власного конструктивного досвіду учасникам міжособистісної взаємодії;
- духовне зростання на основі звернення особистості до свого внутрішнього світу, пізнання своїх внутрішніх особливостей і можливостей, усвідомлення смислу свого існування; орієнтації на співбуття з іншою людиною, яка сприймається не як об'єкт впливу, а суб'єкт, незалежна, автономна особистість, партнер у співпраці, рівний носій духовної сутності;
- здатність до творчості; прагнення до досягнення суспільно корисних і особистісно значущих творчих результатів.

Залежно від особливостей розвитку цих сфер особистості можна виокремити гармонійний та проблемний типи розвитку особистості в процесі творчості.

Про гармонійний тип розвитку особистості йдеться у разі узгодженого, гармонійного поєднання всіх сфер розвитку, наявності в особистості високого рівня духовного розвитку (сфери цінностей та смислів), самосвідомості, інтелектуальної зрілості (сфери інтелектуального осягнення дійсності).

Проблемний тип характеризується наявністю проблем в духовному розвитку, розвитку самосвідомості, досягненні інтелектуальної зрілості, автентичності самопрезентації тощо.

Велика роль у забезпеченні умов особистісного розвитку належить школі як інституту соціалізації особистості, що поєднує завдання засвоєння особистістю вихованця нормативної поведінки водночас із необхідністю створення умов для формування власної позиції кожного суб'єкта навчально-виховного процесу на основі усвідомленого вибору, реалізації його творчого потенціалу, гармонійного розвитку особистості тощо.

Сприяння гармонійному розвитку можливе за таких умов: 1) створення сприятливого розвивального середовища, яке активізує творчий процес на засадах партнерства, толерантності, заохочення творчої ініціативи; 2) організація проектної діяльності, що ґрунтується на виконанні диференційованих завдань із урахуванням інтересів і здібностей кожного; 3) використання інтерактивних методів навчання як засобу сприяння розвитку ціннісно-сислової сфери, сфери самосвідомості та сфери інтелектуального осягнення дійсності дітей; 4) забезпечення можливості вимірювання індивідуально-психологічних характеристик особистості у процесі моніторингу їх розвитку; 5) включення творчості у більш широкий контекст соціальної активності дитини з метою гармонійного розвитку його особистості; 6) підготовка педагогічних працівників і, насамперед, керівників освітніх організацій до сприяння гармонійному розвитку особистості в процесі творчості.

Висновки

Отже, гармонійний розвиток особистості підлітка являє собою якісно своєрідне поєднання ансамблю властивостей особистості, що забезпечує багатогранність проявів потенційних можливостей, та міри індивідуальної своєрідності пізнавального досвіду і передбачає наявність у особистості високого рівня духовного розвитку (сфера цінностей та смислів), самосвідомості, інтелектуальної зрілості (сфера інтелектуального осягнення дійсності).

Перспективними надалі є вивчення психологічних умов і факторів, які сприяють гармонійному розвитку особистості, а також виявлення психологічних засад управління цими процесами у сфері освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. вид. / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2006. — 272 с.
2. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д. Б. Богоявленская. — М. : Академия, 2002. — 320 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. — СПб. : Питер, 2008. — 400 с. — (Серия «Мастера психологии»).
4. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні фактори проявлених виктимності у інтелектуально одарених підлітків / О. І. Бондарчук, Т. В. Калязіна : сб. матеріалів III Междунар. наук.-практ. конф. [«Перспективи і можливості психології, бізнесу і соціальної роботи в сучасній Європі»], (24–25 мая 2012 г., г. Рига) ; Балтійський ін-т психології і менеджменту. — Рига, 2012. — С. 21–23.
5. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. — 1996. — № 3. — С. 26–33.
6. Братусь Б. С. К проблеме человека в психологии / Б. С. Братусь // Вопросы психологии. — 1997. — № 5. — С. 3–19.
7. Бурлачук Л. Ф. Про критерії розвитку особистості / Л. Ф. Бурлачук, М. Келесі // Вісник Київського університету. — 1996. — Вип. 2. — С. 90–93. — (Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка»).
8. Додонов Б. И. Гармоническое развитие и типологическое своеобразие лич-

ности / Б. И. Додонов // Психология формирования и развития личности ; под ред. Л. И. Анцыферовой. — М. : Наука. 1981. — С. 284–304.

9. Киричук О. В. Особистість як фундаментальне поняття для побудови теорії її саморозвитку / О. В. Киричук, Л. І Подшивайлова : тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Ментальність, духовність, саморозвиток особистості»] (18–23 червня 1994 р., м. Луцьк) ; за ред. О. В. Киричука [та ін.]. — К. : Луцьк, 1994. — Ч. 1, розд. 3. — С. 459–461.

10. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. — М. : Политиздат, 1978. — 367 с.

11. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; упоряд. і авт. комент. В. В. Андрієвська [та ін.] ; за ред. Л. М. Проколієнко. — К. : Рад. шк., 1989. — 608 с.

12. Максименко С. Д. Генетическая психология : методологическая рефлексия проблем развития в психологии / С. Д. Максименко. — М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. — 320 с.

13. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. — М. : Педагогика, 1972. — 168 с.

14. Моляко В. А. Творческая конструктология: пролегомены / В. А. Моляко. — К. : Освіта України, 2007. — 388 с.

15. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. / В. В. Москаленко. — К. : Центр навч. літ-ри, 2007. — 448 с.

16. Обухова Л. Ф. Детская (возрастная) психология : учебник / Л. Ф. Обухова. — М. : Российское пед. агентство, 1996. — 374 с.

17. Психологические факторы развития одаренной личности : монография / под ред. Р. А. Семеновй-Пономаревой. — Житомир : ЖГУ им. И. Франка, 2007. — 186 с.

18. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н. С. Лейтеса. — М. : Академия, 1996. — 416 с.

19. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремшмидт ; пер. с нем. Г. И. Лойдиной ; под ред. Т. А. Гудковой. — М. : Мир, 1994. — 320 с.

20. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. / В. А. Роменець. — 2-е вид., доп. — К. : Либідь, 2001. — 288 с.

21. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. — М. : Изд-во Москов. ун-та, 1983. — 288 с.

22. Теплов Б. М. Избранные труды : в 2-х т. / Б. М. Теплов. — М. : Педагогика, 1985. — 689 с. — Т. 1. — 328 с.; Т. 2. — 360 с.

23. Учителям и родителям о психологии подростка / Г. Г. Аркелов, Н. М. Жариков, Э. Ф. Зеер [та ін.] ; под ред. Г. Г. Аракелова. — М. : Высшая шк., 1990. — 303 с.

24. Фельдштейн Д. И. Психология становления личности / Д. И. Фельдштейн. — М. : Междунар. пед. академия, 1994. — 192 с.

25. Холодная М. А. Психологические механизмы интеллектуальной одаренности / М. А. Холодная // Вопросы психологии. — 1993. — № 1. — С. 32–39.

26. Циба В.Т. Феноменологія психології особистості / В.Т. Циба // Соціальна психологія. — 2008. — № 1(27). — С. 15–27.

27. Чамата П. Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей / П. Р. Чамата. — К. : Знання, 1965. — 48 с.

28. Шумакова Н. Б. Обучение и развитие одаренных детей / Н. Б. Шумакова. — М. : Изд-во Москов. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2004. — 336 с.

*Бондарчук Е. И.,
Пинчук Н. И.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ГАРМОНИЧНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ В ПРОЦЕССЕ ТВОРЧЕСТВА

Раскрыты содержание, особенности и условия гармоничного развития личности подростков. Выделены структурные компоненты модели гармоничного развития личности. Выявлены психологические условия гармоничного развития личности подростков.

Ключевые слова: гармоничное развитие личности, подростковый возраст, творчество, психологические условия гармоничного развития личности подростка.

*Bondarchuk E. I.,
Pinchuk N. P.*

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF HARMONIOUS PERSONALITY'S DEVELOPMENT DURING TEENAGERS' PERIOD IN THE PROCESS OF CREATIONS

The article reveals the contents, features and conditions of harmonious development of teenagers' period. Elaborated was the structural component of the model of harmonious development of personality. Identified psychological conditions harmonious personality's development during teenagers' period.

Key words: harmonious personality's development, teenagers' period, creativity, psychological conditions of harmonious personality's development during teenagers' period.